

“We verwachten nog dit jaar Leuven-kermis in onze stad te vieren” Belgen in *KZ Herzogenbusch* 1943-1944

Inleiding

Het nabij de Noord-Brabantse hoofdstad 's-Hertogenbosch gelegen 'Konzentrationslager Herzogenbusch' (ofwel 'Kamp Vught' zoals het in de volksmond ging heten) werd op 13 januari 1943 voor het eerst officieel in gebruik genomen. Tot aan de ontruiming van het kamp, begin september 1944, zouden meer dan 30.000 mensen korte of langere tijd verblijven in dit officiële SS-concentratiekamp. Voor 12.000 voornamelijk Nederlandse joden was kamp Vught een doorgangskamp, op de weg die zou eindigen in de vernietigingskampen. Zo'n 19.000 anderen kwamen hier terecht als politiek gevangene, wegens verzetswerk, als gijzelaar, Jehovah's Getuige, zwarthandelaar of illegaal slachter.¹ Voor de meesten van hen was 'Vught' een tussenstation. Een van die oorden van terreur en ellende op een weg langs gevangenen en kampen waar maar geen einde aan scheen te komen. En hoewel de gebeurtenissen in de Duitse kampen later die in Vught zouden overschaduwen, zijn daardoor ten onrechte in België de lotgevallen van ongeveer 1100 landgenoten, onder wie tientallen Leuvenaars, in het vergeetboek geraakt. In een rapport uit oktober 1946 van de Nationale Vriendenkring der Politieke Gevangenen van Vught werd het als volgt verwoord: *De sfeer van het kamp was ondraaglijk, een gevoel van angst drukte op alle geïnterneerden.*² Hoewel *KZ Herzogenbusch* toch gold als een soort van 'modelkamp' en zeker niet het regime kende dat in Duitse concentratiekampen heerste, waren de omstandigheden hier beslist niet gemakkelijk. Het strenge kampregime was overgenomen uit de Duitse kampen, inclusief het toezicht van de door jarenlange kampervaring verharde kapo's. Hoewel niemand na de moeizame beginperiode van 1943 in Vught nog van honger hoefde om te komen, was het voedsel karig, moest er hard gewerkt worden en waren treiterijen en mishandelingen niet abnormaal. Ook Kamp Vught was deel van een systeem van ontmenselijking, uitsluiting, terreur en vernietiging. Ook Kamp Vught verdient een plaats in het collectieve geheugen van de Tweede Wereldoorlog. Bij Nederlanders én bij Belgen.

Een SS-delegatie uit België

In september 1943 brachten drie hoge SS-functionarissen uit België een officieel bezoek aan *KZ Herzogenbusch*. Zij kwamen eens kijken of de zo gewenste uitbreiding van ge-

¹ Er is inmiddels behoorlijk wat literatuur over kamp Vught voorhanden, hoewel wetenschappelijke monografieën daarin vooral nog ontbreken. Daar komt gelukkig binnenkort verandering in, wanneer het proefschrift van Marieke Meeuwenoord, *Mensen, macht en mentaliteiten achter prikkeldraad. Een historisch-sociologische studie van kamp Vught (1943-1944)* zal worden uitgegeven. L. de Jong wijdt de in zijn meerdelige geschiedwerk *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* in met name deel 8 en 10 de nodige pagina's aan Konzentrationslager Herzogenbusch, zoals ook J. Presser dat in zijn *Ondergang* ('s-Gravenhage 1965) specifiek deed betreffende het Judendurchgangslager Vught. Te noemen is hier verder nog het boek van H. van Stekelenburg, *Kamp Vught en de Vughtenaars* (3^e druk, Vught 1996). Sinds de opening van het Nationaal Monument Kamp Vught in 1990 is er over talrijke deelaspecten van de geschiedenis van het kamp gepubliceerd.

Zo bijvoorbeeld P.W. Klein en Justus van de Kamp, *Het Philips-kommando in Kamp Vught* (Amsterdam/Antwerpen 2003), Jan Brouwers, *Broodnodige Hulp* (Vught, [1996]) en J. de Moei, *Joodse kinderen in het kamp Vught* (2^e druk, Amsterdam 2007). Ook verschenen intussen drie belangrijke dagboeken in druk, allen betrekking hebbend op het Judendurchgangslager: D. Koker, *Dagboek geschreven in Vught* (3^e druk, Amsterdam 1993), Helga Deen, *Dit is om nooit meer te vergeten* (Tilburg-Amsterdam 2007 en Klaartje de Zwarte-Walvisch, *Alles ging aan flarden* (Amsterdam 2009).

² Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen in Vught", ordner "Lijsten Belgische/Franse gevangenen Vught, copie brief d.d. 23 oktober 1946 van de Nationale Vriendenkring der Politieke Gevangenen van Vught, bevat rapport (4 blz.) betreffende de leefomstandigheden van de Belgische gevangenen in kamp Vught (NIOD, nr. 84).

vangenis­capaciteit in België, wellicht hier te realiseren viel. De heren waren onder de indruk van het moderne complex. Ook kamp­commandant Chmielewsky (die overigens spoedig het veld zou moeten ruimen) zag het idee wel zitten: *Er ist bereit, Häftlinge aus Belgien aufzunehmen. (...) Die Unterbringung der belgischen Häftlinge würde im polizeilichen Durchgangslager erfolgen. Dort wäre eine belgische Abteilung einzurichten.*³

Herzogenbusch zou volgens de SS-officieren een aanzienlijke verbetering betekenen ten opzichte van met name de situatie in kamp Breendonk bij Antwerpen.

Ook werd vastgesteld dat de Belgen naast hun gevangenennummer een grote "B" zouden dragen. Tevens, dat ze zouden blijven vallen onder de verantwoordelijkheid van de Belgische "Militärbefehlshaber". Iets wat in januari 1944, na een commandantswisseling in Vught, overigens nadrukkelijk werd herhaald.

Men hoefde zich geen zorgen te maken dat de Belgische gevangenen zich in Vught zouden gaan vervelen. Ze zouden aan het werk worden gezet in een van de vele Arbeidskommando's van het kamp en daarmee toch maar weer mooi nuttig zijn ten behoeve van de Duitse oorlogseconomie.

Naar Vught

Na een uren­lange reis arriveerde in de avond van 22 oktober 1943 het eerste grote transport met Belgische gevangenen in Vught.

Eén van de gevangenen herinnerde zich: *Om 11 uur 's avonds arriveerde de trein in Vucht. Daar stonden ons twee compagnies SS mannen en 1 sectie hondenführers op te wachten. Op ¼ uur tijds stonden wij als soldaten in het gelid met zijn vijven naast elkaar, volgens de reglementen van het kamp. Er werd ons medegedeeld, die het waagde uit het gelid te treden zou neergeschoten worden, zonder verwittiging. De gevangenen werden opgejaagd als wilde dieren. De honden deden ook hun werk en beten links en rechts die jongens, die het tempo niet volgen konden. Het werd een loop­pas (...) tot het kamp en er werd flink pas ingehouden. Vijf minuten voor wij in het kamp waren, hoorden wij schoten knallen. Wij waren van oordeel dat het bangmakerij was, maar toen de laatste gevangene de poort van het kommandantuur was doorgegaan, zagen wij een kamion binnenrijden waarop het lijk van een onzer kameraden lag.. (...) Voor die nacht werden wij met 400 in de bad­zaal ondergebracht. Van slapen kwam niets, doordat wij de emoties van die wandeling nog moesten verwerken en omdat de ruimte geen plaats genoeg bood ons uit te strekken. We waren bang in het onbekende en wat er ons te wachten stond, wisten we niet.*⁴

Ook Leuvenaar Piet Heremans maakte deel uit van dit transport. Hij publiceerde zijn herinneringen in een feuilleton in het weekblad van de Belgische Socialistische Partij "De Volkswil".⁵ De dag na aankomst was hij een ander mens: *Daar stonden we weer, gansch berooid, opnieuw met kaalgeschoren koppen, zoo naakt van binnen als van buiten. Ja, het was weer het gebulder en gejaag van de SS. We waren opnieuw slaven geworden, zonder gevoel en zonder leven.*

Overigens was de eerste indruk van 'Vught' bij Heremans niet ongunstig: *Het was er evenwel minder onzindelijk dan in Breendonk en ook het kamp, dat veel groter was, had niet dat sombere uitzicht van het fort van Breendonk. Het concentratiekamp van Vught was doordrenkt van den Hollandschen geest, en met weinig verandering zou men het kunnen omvormen tot vacantieoord of kinderkolonie. Langs de wegen en tusschen de barakken hadden de gevangenen bloemenperken en grastuintjes aangelegd.*⁶

³ Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen in Vught", ordner "Transporten België Vught", (copie) brief d.d. 22 september 1943 (NIOD).

⁴ Documentatie NM Kamp Vught, ordner 5.2, Herinneringen M.J. Vermaesen, z.pl. z.j, blz. 3-4.

⁵ Piet Heremans, *Het leven achter tralies en prikkeldraad*, Gepubliceerde herinneringen in feuilleton­vorm, in het weekblad van de Belgische Socialistische Partij "Volkswil", periode 14 juli – 6 oktober 1945, 8 september 1945

⁶ Heremans, *Het leven*, 15 september 1945

Niet dat er vóór oktober helemaal geen Belgen in kamp Vught aanwezig waren. Een sterktestaat van 6 mei 1943 telde acht gevangenen met de Belgische nationaliteit.⁷ In de maanden ná oktober 1943 volgden vele kleine en enkele grotere transporten met Belgische gevangenen. In een brief van 10 januari 1944 is sprake van op dat moment 361 gevangenen uit het Belgische *Befehlsbereich*.⁸ Kampcommandant Grünwald vroeg om nog veel meer gevangenen uit België, want door vele voorhandene werkzaamheden waren veel meer werkers nodig. In een brief van 3 mei 1944 wordt melding gemaakt van ongeveer 1100 Belgische gevangenen in Vught uit het *Befehlsbereich*.⁹ De Belgen kwamen niet alleen vanuit Breendonk. Ook kwamen diverse transporten aan vanuit het nabij Luik gelegen Fort van Huy. Vaak ook werd de beruchte gevangenis St. Gillis in Brussel genoemd, of een van de vele andere *Polizei-gefängnisse*, zoals die van Leuven.

Hoeveel Belgen er nu precies in kamp Vught hebben verbleven valt helaas moeilijk te zeggen. Het lijkt op basis van de nu bestudeerde gegevens redelijk om dit te schatten op rond de 1100 Belgen. Voornamelijk mannen, maar ook tientallen vrouwen.

Zo hebben alleen al uit Leuven zeker 33 vrouwen enige tijd in Vught verbleven, alvorens begin september 1944 op transport te gaan naar Ravensbrück. De vrouwen verbleven in de lente van 1944 in de gevangenis van Leuven. Omdat dit gebouw tijdens bombardementen beschadigd was geraakt, werden zij allen op 5 mei 1944 naar St. Gillis overgebracht. Van hier uit werden ze op de trein gezet voor een tocht die twee weken duurde en hen voerde langs diverse Duitse steden, om uiteindelijk te eindigen in kamp Vught. *Te Vught konden de vrouwen zich aanpassen aan het leven in de Duitse concentratiekampen. De bewaking geschiedde door SS-vrouwen, die wel met slagen en stampen weg konden, doch dit was nog heel wat anders dan in Duitsland. De voeding van het kamp was van slechte hoedanigheid en werd karig toebedeeld, doch gelukkig aangevuld door colli's van thuis (alle veertien dagen) en colli's van het Nederlandsche Roode Kruis.*¹⁰

Na acht dagen aan één stuk, 12 uur per dag te hebben gewerkt in de naaikamer, werden de vrouwen ingezet bij het Philipskommando in kamp Vught. Het werken bij Philips viel niet tegen: *Spoedig was de moraal der vrouwen er boven op.* Dit dankzij de relatief goede omstandigheden waarin hier kon worden gewerkt. Zo waren er contacten met de Nederlandse burger-arbeiders bij Philips, die berichtten over de vorderingen van de geallieerde legers. De gevangenen die bij Philips werkten ontvingen ook een extra voedzame warme maaltijd, de "Philipprak". En daarnaast was het toezicht bij Philips minder streng, waardoor er ruimte was voor vermaak en zelfs plezier: *Er werden meerdere wedstrijden ingericht; België-Nederland in zaklopen, kruiwagen rijden, loopkoers enzovoort. (...) ...een andere maal stelden zich twee vrouwen uit de groep van Leuven bij het einde van het werk op aan een hoek der blokken en zongen allerhande Vlaamsche volksliedjes, met een klomp in de hand als echte straatzangers alle voorbijgangers een aalmoes vragend.*

Maar hoeveel plezier men ook had, de realiteit haalde die altijd weer in: *Doch eens op de stroozak uitgestrekt gingen de gedachten naar het verre Leuven, werd er gezocht en menige traan weggepinkt, want Leuven....wanneer zouden zij het nog weerzien?*

⁷ Documentatie NM Kamp Vught, ordner 3, NIOD, Het betrof hier Belgen die bij arrestatie in Nederland woonachtig waren.

⁸ Documentatie NM Kamp Vught, ordner 3, NIOD, copie brief Brussel, d.d. 10 januari 1944.

⁹ Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen in Vught", ordner "Transporten België/Vught", copie brief d.d. 3 mei 1944 aan de Dienststelle Brüssel der Sicherheitspolizei u. des SD. (NIOD).

¹⁰ Artikelenreeks "33 vrouwen uit het Leuvensche. In handen der Gestapo", verschenen in het Leuvens weekblad *Vrij Volk* dd 04/08/1945 en 1/08/1945, Archief Stad Leuven.

Bekende en onbekende Belgen

Zoals ook bij de Nederlanders in het kamp te Vught alle rangen en standen tezamen kwamen, zo vormde ook de Belgische groep gevangenen een redelijke afspiegeling van de samenleving. Onder hen arbeiders, middenstanders, maar ook intellectuelen en kunstenaars. Socialisten en communisten, zelfs behoorlijk wat "Oud-Spanjestridders", naast meer conservatief ingestelden. Hun anti-nazisme was hetzelfde, hun lot was hetzelfde. "Bekende" Belgische gevangenen die in kamp Vught zaten, zijn onder meer Oscar Behogne (PSC- politicus en minister van Openbare Werken), Abdou Demarneffe (CVP politicus en burgemeester), surrealistisch schrijver Fernand Dumont, Mark Macken (beeldhouwer en directeur Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen), Victor Brunclair (Vlaams dichter en activist), Omer van Audenhove (politicus van de liberale partij, minister van Openbare Werken), Joseph Merlot (POB politicus en minister van uiteenlopende departementen vóór en na de oorlog) én - zij het kort - de leider van de bekende Belgische verzetsgroep de Witte Brigade Marcel Louette (alias Fidelio).

De badmeester van de nabijgelegen recreatieplas "De IJzeren Man", Henk van der Pas, herinnerde zich hoe hij eens een Belgisch minister moest opsporen, waarvan al enige tijd niets meer was vernomen. Hij vond hem uiteindelijk ziek aan het aardappelen schillen.¹¹ Dit moet dezelfde zijn geweest die ook oud-gevangene Vermaesen zich herinnert: *Zo hadden wij een Belgisch oud-minister bij ons die bij het aardappelschilkommando terecht was gekomen. Dag in dag uit werd hij eraan herinnerd dat hij eens minister was geweest en wetten had gemaakt en nu voor een Duitse misdadiger moest kruipen..*¹²

Slachtoffers

In september en oktober 1943 gonsde het in het kamp van de verhalen. Er was een galg opgericht bij het crematorium! In een clandestien uit kamp Vught gesmokkelde brief, waaruit stukken werden overgetypt en in de buurt van hand tot hand gingen, stond onder meer de volgende passage: *"In de timmerwinkel hebben de jongens een poosje geleden een grooten galg moeten maken; die staat thans achter in het kamp, naast het crematorium opgesteld.*¹³

Spoedig zou dit afschrikwekkende instrument ook gebruikt worden. Drie groepen in België ter dood veroordeelde verzetsmensen (volgens Duitse procesinformatie was in ieder geval een groot deel van hen lid van een onderafdeling van de Kommunistische Partij van België, de KPB) werden naar Vught getransporteerd en hier kort na aankomst opgehangen. Jan van de Mortel zag ze komen: *Ze zagen er slecht uit en enkelen waren gewond.*¹⁴ SS- Gustav Müller getuigde na de oorlog: *"De gevangenen waren twee aan twee aan elkaar geboeid en zagen er slecht en zeer vermagerd uit."*¹⁵

SS-Unterscharführer en Kommandoführer van het crematorium Georg Huber, bijgenaamd "De Kin" en de crematoriumkapo Jup Dillschneider (de "beul van Vught", over wie vele – gruwelijke – verhalen de ronde deden) voerden de executies uit. Georg Huber zou later nog actief zijn in de buitenkommando's van Venlo en Roosendaal, waar menig Belg met deze brute SS-er te maken kreeg.

Een andere gevangene herinnerde zich: *"Ook in Vught had de galg reeds van zich doen spreken. Zij stond in het crematorium, een uitneembare galg, die men in de kortst mogelijke tijd kon opbouwen. In de maand September had men enkele "terroristen" opgehangen en het was, naar ik meen, de eerste maal, dat een dergelijke executie in Nederland plaatsvond. (...) Even tevoren hadden wij de gevangenen nog zien gaan. Jonge kerels in armoedige kledij met pakjes en dozen onder de arm, maar ook oudere mannen,*

¹¹ Documentatie NM Kamp Vught, Henk van der Pas, *Bevindingen van Henk van der Pas als overbuur van het Vughtse Kamp*, 1970.

¹² Documentatie NM Kamp Vught, ordner 5.2., Herinneringen M.J. Vermaesen, z.pl. z.j., blz. 9.

¹³ Documentatie NM Kamp Vught, ordner 5.8, copie bericht "Zoo is het in Vught", z.j.

¹⁴ Jan van de Mortel, *Kamp Vught* (Vught, z.j.), blz. 33.

¹⁵ Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen in Vught".

*waaronder een kleine, ongelukkige, gebochelde, die zich moeizaam voortsleepte. Het regende, een sombere, eentonige motregen, welke de stoet grauw en triest omfloerste. (...) En de mannen, ze kwamen uit België, wisten blijkbaar niet wat hen boven het hoofd hing; ze liepen net zo argeloos zo weinig bewust van het offer dat zij gingen brengen, dat het ons, die hen stonden na te kijken, koud om het hart werd.*¹⁶

Volgens een herinnering van G.J. van der Linde zou een ander groepje van negen Belgische verzetsmensen op het nippertje aan ophanging zijn ontkomen: *Eens werd er een troepje Belgen binnengebracht, negen man. Deze werden naar de gevangenis gebracht en vandaar naar het executieterrein. Pas op het laatste ogenblik bemerkte men, dat de mensen moesten worden doorgestuurd naar Amersfoort. De galg stond al klaar en de Belgen waren er vast van overtuigd, dat ze zouden worden opgehangen.*¹⁷

In totaal werden in Vught met zekerheid 27 Belgische verzetsmensen ter dood gebracht. Zij werden in drie groepen vanuit Breendonk en via St. Gillis naar Vught gebracht en daar opgehangen aan de galg bij het crematorium. De eerste groep van 11 personen werd op 7 september 1943 opgehangen. Een tweede groep van totaal 10 personen op 26 september. Een laatste groep van zes personen verloor op 15 oktober 1943 in Vught het leven aan de galg.

Het blijft een intrigerende vraag, waarom ooit besloten is in België ter dood veroordeelden helemaal naar Vught te brengen en daar te executeren. Immers, ook in Breendonk bevond zich sinds mei 1943 een galg.¹⁸

Hiernaast kwamen in totaal nog 12 andere Belgen met zekerheid om als gevangene van kamp Vught.

Vier mannen kwamen om bij een luchtaanval op het buitenkommando Venlo. De bij aankomst van het transport van 22 oktober 1943 neergeschoten gevangene was de 39-jarige ongetrouwde ingenieur Eugène Jaminon uit Seraing. Officieel "*Auf der Flucht erschossen*". Onder de slachtoffers was één vrouw, Aurelie Bollekens-Majorel. Zij kwam op 23 februari 1944 op 64-jarige leeftijd om het leven. Baron Ferdinand Poswick zou op 30 augustus 1944 op 80-jarige leeftijd sterven vlak nadat hij kamp Vught bereikte. Hij was opgepakt omdat zijn gearresteerde dochter lid bleek van de inlichtingendienst Clarence.

Onzeker blijft vooralsnog of er buiten deze aantallen, nog meer Belgen in Vught zijn geëxecuteerd. L. de Jong verwijst naar de fusillade van een veertigtal Belgen.¹⁹ Hoewel verder niet door documenten gestaafd, bestaat er nog wel de herinnering van oud-gevangene en geestelijke W. Ramaekers die dit lijkt te bevestigen: *De laatste dagen zijn er in Vught veel doodgeschoten. Eens heb ik het geluk [?!] gehad, een groep mensen op de dood voor te bereiden. Het waren Vlamingen. Over enkele ogenblikken zouden ze de kogel krijgen.*²⁰

Leuvenaars

Tijdens de zwarte oorlogsjaren zijn veel inwoners van Leuven betrokken geraakt bij het verzet. Velen kwamen hier niet ongeschonden doorheen. Zij werden verraden, gearresteerd en verhoord. Daarna gingen ze op transport naar een van de andere gevangenissen of kampen in België, waarna menigeen ook in kamp Vught terecht kwam.

¹⁶ L.W. Schmidt, *Modern bagno. Ervaringen uit het concentratiekamp*, blz. 105.

¹⁷ Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen in Vught". Ordner "Belgen VU A/L", aantekening betreffende verklaring G.J. van der Linde, gebaseerd op NIOD, 250G Port 5.

¹⁸ Mededeling Gert de Prins.

¹⁹ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1980), deel 10a, eerste helft, blz. 75.

²⁰ W. Ramaekers, *Martelaren van 's Heerenberg* (Zutphen 1986), blz. 352.

Wij konden in de archieven in ieder geval de namen terugvinden van de volgende Leuvenaars die korte of langere tijd in kamp Vught verbleven. Zij hadden een binding met de stad omdat ze er geboren waren, deze als laatste woonplaats opgaven of er werkten. Het zijn: Louis Arnouts*, Rosalie Bogaerts, Victor-Adrien Bohne*, Paul Bruylants*, Paul Christiaens, Hendrik Ernst, Pierre (Piet) Heremans, Jean Heusdent, Marguerite Jacqmin, Emile Janssens, Leopold Nackaerts* (schepen van Leuven), Marcel Peeters*, Constant Peleman, Joseph Seymens*, Maurice Vandevenne*, Emil Vanhemelrijck en Jacques (Johan?) Verdeijen. Van de met een sterretje aangegeven namen weten wij dat zij de oorlog niet hebben overleefd.

Hiernaast is dus sprake van in ieder geval een groep van 33 vrouwen uit Leuven die gezamenlijk in Vught terecht kwamen.

Werk

In dit stadium van de oorlog was de arbeidscapaciteit van de gevangenen in de kampen van belang voor de Duitse oorlogsinspanning. Zo ook in Vught. Het werk was vaak zwaar en niet zonder gevaren.

In het *Konzentrationslager Herzogenbusch* werden Belgen onder meer ingezet bij het zware werk van het "Zerlegebetrieb", waar vliegtuigwrakken moesten worden gedemonsteerd. In dit zogenaamde "Luftwaffekommando" was het de "gluiperige" kapo Günther (Lenz) waarvoor je moest oppassen. Gevangene Marskamp herinnerde zich hoe de voorman van Luftwaffebarak 13, een Belg genaamd Appi, door Günther wel 10 minuten lang ergerlijk werd mishandeld.²¹

Het waren echter ook Belgen die dezelfde kapo een lesje leerden. Oud-gevangene Harkema schreef: *De Belgen in die afdeling verstaan het beste de kunst van het lijntrekken. Voor hen heeft Günther ook een beetje ontzag. (...) Er zijn goede boksers onder de Belgen (...). Günther weet ervan. Hij heeft in een overmoedige bui de Belgische kampioen middengewicht uitgenodigd voor een partij boksen. De Belg voorspelt Günther twee minuten, doch binnen zestig seconden ligt Günther knock-out en druipt af.*²²

Een andere oud-gevangene, K. van Dordt, noteerde: *"Ik herinner me een Belg, die z'n wagentje te licht vulde volgens den Capo. Hij moest in looppas met een zwaar gevulde kruiwagen het terrein rond. En toen hij een schop kreeg, omdat hij niet gauw genoeg aanstalten maakte, pakte hij pardoos de kruiwagen met zand op in z'n gespierde armen en mikte die boven op den nietsvermoedenden Capo, die achter elkaar het ziekenhuis in kon. De Belg was beroepsbokser...."*²³

Je gaat je afvragen of we hier met steeds dezelfde bokser te maken hebben en wie die bijzondere man moet zijn geweest! Ondanks nader onderzoek kon tot op heden niet worden vastgesteld welke Belgische (of misschien zelfs Franse) bokser dit kan zijn geweest.²⁴

²¹ Documentatie NM Kamp Vught, ordner 5.8, Albert Marskamp, "Relaas van feiten en belevenissen (in bezettingstijd)", blz. 40.

²² P. R. Harkema, *Vught* (Hardinxveld 1945), blz. 69.

²³ Kees van Dordt, *Achter prikkeldraad. Episoden uit Vught 1944* (Dordrecht, z.j.), blz. 39-40.

²⁴ Met hulp van Gert de Prins, Alain Van Driessche (VRT) en Philippe Wouters is nog geprobeerd een identiteit te achterhalen. In ieder geval zijn er drie boksers (waarvan twee Belgen en één Fransman) achterhaald die kort of langer in kamp Vught verbleven, naast uiteraard Nederlandse boksers zoals Bennie Brill. Het gaat dan allereerst om Jean Engelen (1920), Belgisch kampioen in het bantamgewicht bij de profs. Hij heeft echter slechts enkele dagen in Vught vertoefd eind augustus, begin september 1944. Het is daarom niet waarschijnlijk dat het om hem gaat. Daarnaast was er Richard Toumson (1922), een amateurbokser in het vlieggewicht. Hij zat van begin maart tot begin september 1944 in kamp Vught. Tenslotte is er nog de met een transport Belgen meegekomen Franse bokser Raymond Dreze (1925). Hij zou door een Nederlander temidden van de groep Belgen gemakkelijk als "Belg" kunnen worden gezien. Hij werd 16 juli 1944 vanuit kamp Vught vrijgelaten. Maar Dreze was ook – als enige van de hier genoemden – bokser in het midden- en halfzwaargewicht.

In het zware kommando dat werkte aan de aanleg van een spoorlijnaftakking naar het kamp zaten ook veel Belgen. Tevens werden Belgen ingezet bij de aanleg van de SS-schietbaan op Lunet II, de latere Fusilladeplaats. Nadat hier onder meer een deel van de gracht was gedempt om een nieuwe toegang te krijgen, werd de groep aan het werk gezet op het "Baugelände"; de verdere bouw van de kazerne van het SS Wachbataillon en bij de bouw van nieuwe grote Philipswerkplaatsen: "het "Philipsbaugelände". Hier kwam ook de eerder al geciteerde Leuenaar Piet Heremans terecht: *Het was er den gansen dag slapen en sjouwen. Balken en steenen, immer loodzware lasten. Onze voeten waren stuk en tot bloeden gelopen in onze te smalle klompen. We waren moe, doodmoe.*²⁵

De Leuense metaalbewerker Hendrik Alfons Ernst herinnerde zich na de oorlog: *In Vught werd ik veel mishandeld. We moesten daar zakken en stenen dragen, soms wel veertien uur aan een stuk.*²⁶

Gelukkig kreeg Heremans snel in de gaten hoe het moest: *Ik deed net als de Hollanders: ik probeerde mij te "drukken". Drukken was een Nederlandsch begrip voor nietsdoen, luieren, het werk ontloopen. Zoo iets was in een ander kamp niet mogelijk. Maar wie een beetje handig was, kon dit in Vught wagen.*

Heremans herinnerde zich ook vreselijke verhalen die werden verteld over de periode vóórdat hij in kamp Vught arriveerde. De behandeling van de joodse gezinnen, de talloze doden die in kuilen werden begraven. Maar op dat moment viel de situatie mee: *Honger heerschte er niet. De kampvoeding was beter dan in België. Maar vooral de Hollandse burgerbevolking dient hier gelukgewenscht om de schitterende wijze waarop ze ons hulp heeft geboden.*²⁷

Later kwam Heremans als enige Belg terecht in het met veel geheimzinnigheid omgeven "drukkerskommando" dat speciaal drukwerk (onder meer voor het leger, maar ook doodvonnissen) moest drukken. Ze werden afgezonderd van de anderen ondergebracht in de speciale bunkergevangenis van het kamp.

Ook waren Belgen werkzaam bij het Philipskommando, de kampadministratie en in het ziekenhuis.

Na een ontsnapping van een ter dood veroordeelde, die verstopt in een Rode Kruis wagen het kamp wist uit te komen, werd in het kampziekenhuis de complete leiding van Nederlandse artsen vervangen door Belgen.²⁸ Onder hen dr. Jules Jodogne uit Brussel, dr. Albert Delaunois en Leuenaar dr. Paul Bruylants. Dr. Bruylants kreeg ook te maken met het strikte regime in kamp Vught: *Omdat hij een zieke te lang in het hospitaal had gehouden, werd dokter Bruylants uit Leuven door de SS-dokter gestraft. Weggezonden uit het hospitaal, moest hij aan de spoorlijn gaan sjouwen en werd hij vooral aan het zware werk gezet.*²⁹ Bruylants zou de bevrijding niet meer meemaken. Hij overleed op 4 mei 1945 in Bergen Belsen.

Veel Belgen kwamen tenslotte terecht in buitenkommando's van Kamp Vught. Deze waren over het hele land verspreid. Er werkten onder meer groepen Belgen in Roosendaal, Moerdijk, Gilze-Rijen, Arnhem en in Venlo. Dit laatste was een "Himmelfahrtkommando". Zo genoemd vanwege het voortdurende gevaar van de geallieerde bombardementen op

²⁵ Heremans, *Het leven*, 15 september 1945.

²⁶ Processen Verbaal Verklaringen Belgische Gevangenen, *Sectie "Verklaringen van Belgische gevangenen 1944-1947" NIOD (archief – 250g, 1013)*.

²⁷ Heremans, *Het leven*, 15 september 1945.

²⁸ Steijns, M.J.E.M., *De medische verzorging in het kamp Vught*, in: *Onderdrukking en Verzet* (Arnhem/Amsterdam z.j.), deel 1.

²⁹ Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen", Ordner "Processen Verbaal Verklaringen Belgische gevangenen", copie document *Vught – Het Nazi-bagno*, 12 blz. (Afd. O.O. St.145).

het vliegveld waar de gevangenen werkten. Dit zou zoals eerder vermeld ook vier Belgen het leven kosten, die op 15 augustus 1944 omkwamen bij een bombardement.

Nederlanders en Belgen

Nederlanders en Belgen zaten in het kamp in het zelfde schuitje. Met name voor de Vlamingen onder hen bestond natuurlijk geen taalbarrière, waardoor het contact nog wat makkelijker tot stand kwam. Toch lijken Vlamingen én Walen even gewaardeerd door de Nederlanders.

Oud-gevangene Harkema noteerde: *Dat onze Zuidelijke burenen, de Belgen en de Fransen, de oorlog op elk gewenst ogenblik laten eindigen, daaraan zijn we reeds gewend. Deze luchthartigheid is niet hinderlijk. Je neemt dit rumoerig volkje zoals het is, hupsch, vrolijk en wellevend, zonder zich over te geven aan zwaarmoedige overpeinzingen.*³⁰

En een ander schreef met enige afgunst over de laconieke houding van de Belgen: *De Belgische maats zitten rustig uren naast elkaar op het paaltje van de "latrine", om hun behoeften te doen, een praatje te maken, clandestien een sigaret te roken en, als ze het hebben, een stuk brood op te peuzelen.*

Op zijn beurt herinnerde de Belgische oud-gevangene M. Vermaesen zich een verjaardag van een "Hollandse kameraad", een vooraanstaande figuur uit de Nederlandse vakbeweging. Diens zestigste verjaardag werd op de vrije zondagmiddag met een bijzondere bijeenkomst gevierd door zowel Nederlanders, Belgen als Fransen. *Deze indrukwekkende plechtigheid werd geopend met het zingen van het "Waar de blanke top der duinen" [ter vervanging van het Wilhelmus dat verboden was]. Ter ere der Belgische en Fransche kameraden werd "Naar wijd en zijd" gezongen.* Na enkele toespraken stelde een van de Nederlanders voor om ook nog een hymne voor alle "Vaderlandslozen" te zingen. *Onmiddellijk werd hij begrepen en alle rezen overeind, de gebalde vuisten gingen de hoogte in en "en sourdinne" klonk toen plechtig de "Internationale".*³¹

Kenmerkend is ook de houding van Leuvenaar Emile Janssens. Hij werd in maart 1948 door enkele agenten ondervraagd over zijn tijd in kamp Vught. Janssens vertelde onder meer hoe hij op 21 juli 1944 weigerde te werken vanwege de nationale feestdag van België. Hij werd gestraft en moest een hele middag in de brandende zon in de houding bij de toegangspoort blijven staan. Terwijl hij hier stond kwam SS-er Herman Saathof op hem afgelopen die hem drie keer sloeg en vroeg waarom hij bloed had gegeven aan een Nederlander [onduidelijk is waar dit betrekking op heeft, de auteurs], waarop Janssens zou hebben geantwoord *..dat Belgisch en Nederlands bloed goed overeenkwamen, aangezien dit zuiverder is dan Duits bloed.* Saathof zou vervolgens zijn bajonet dwars door de linkervoet van Janssens hebben gestoken, zodat deze aan de grond vastgenageld stond. Droog noteerde de politie-ambtenaar in zijn proces-verbaal *litteken van die wonde bestaat nog.*³²

Ook anderen herinneren zich de onverschrokken houding van veel Belgen. Zo bevestigde gijzelaar F. Gescher het Belgische optimisme en patriottisme, toen hij schreef hoe bij het naderen van de geallieerde troepen de Belgen op zondag 13 augustus 1944 in het kamp massaal het Belgische volkslied, de Brabançonne, zongen.³³

Kamp Vught ontruimd

De laatste maanden van het kamp Vught waren er van wanhoop en verwachting. De invasie op 6 juni 1944 wakkerde de hoop aan: *Dat nieuws wekte zulke beroering in het kamp dat wij onze vreugde nauwelijks konden bedwingen toen we op de Appelplaats stonden. Wij wensten elkaar geluk en de Hollanders wensten ons goede reis en een goede thuiskomst. Wij moesten ons woord geven volgende week terug bij hen in Am-*

³⁰ Harkema, *Vught*, blz. 116.

³¹ Documentatie NM Kamp Vught, Herinneringen M.J. Vermaesen, ordner 5.2., z.pl. z.j. blz. 27.

³² Documentatie NM Kamp Vught, doos "Belgen", Ordner "Processen Verbaal Verklaringen Belgische gevangenen", copie proces-verbaal d.d. 9 maart 1948 verklaring Emile Janssens.

³³ F. M Gescher, *Het helse einde van Vught*, Wassenaar [1945], blz. 142.

sterdam of Rotterdam te zijn. Er waren reeds optimisten, en dit gold vooral onze Franse kameraden, die al groepen hadden gevormd om naar huis te gaan.³⁴

Naarmate de geallieerden dichterbij kwamen, nam het verzet in Nederland toe maar ook de bestrijding ervan door de Duitsers. De cellen naast de leden van het drukkerskommando waarvan Leuvenaar Piet Heremans deel uitmaakte, raakten vol met verzetsmensen. Steeds vaker moesten doodvonnissen gedrukt worden. *Overdag drukten we de bekendmakingen en 's avonds zagen we de terdoodveroordeelden, uit de cellen gehaald, op de binnenplaats opgesteld worden. De arme jongens wisten doorgaans niet wat er met hen ging gebeuren. (...) We staarden ze droef en met gebroken hart aan. We volgden hun bewegingen, luisterden of ze soms nog iets tegen elkaar zegden. Enkelen nochtans wisten dat het met hen gedaan was. Hun groote, pijnlijke oogen, hun bleeke gelaatskleur drukte het leed van de scheiding uit.*³⁵

Eind augustus 1944 werd in enkele transporten het kamp bij Breendonk ontruimd. Een groep van 131 Belgen ging naar Vught. Ontzet zagen de Vughtse gevangenen de have-loze groep het kamp binnenkomen: *Het was een diep beklagenswaardige troep: op het eerste gezicht leek het of geen van hen meer normaal was. (...) Er waren erbij, die zelfs niet meer lopen konden, die door twee, drie medegevangenen gesteund en meer gedragen werden dan zij liepen. (...) 't Was een verzameling van menselijke wrakstukken, een museum van mensen-ellende.*³⁶ Gevangene Harkema zag dezelfde groep: *Een transport gevangenen in burger. (...) Afschuwelijk, wat zien deze mensen er uit. Bleek als lijken en mager als brandhout, steunen ze van de ene voet op de andere, dodelijk vermoeid en uitgeput.*³⁷

Begin september zouden de bevrijders volgens de geruchten elk moment voor de poort kunnen staan. Het pakte helaas anders uit.

Op 5 september 1944 moesten alle gevangenen, ook het drukkerskommando dat 9 maanden gescheiden was geweest van de rest, verzamelen op de appèlplaats: *De Leuvenaars en andere kameraden kwamen me begroeten en verwachtten, dat we dit jaar nog Leuven-kermis in onze stad zouden vieren. Allen waren opgetogen.*³⁸ Het moet een onwezenlijke aanblik zijn geweest. Terwijl het geschut donderde en zelfs rookwolken zichtbaar waren, stonden op de grote appèlplaats honderden gevangenen gelaten te wachten op wat komen ging. Bewakers lieten zich bijna niet meer zien. Geruchten golfden door de rijen wachtenden; het kamp was reeds omsingeld, ze konden niet meer weg. Nog dezelfde dag zouden Nederlandse autoriteiten van het Rode Kruis het kamp overnemen van de Duitsers. Maar dat gebeurde niet. Opeens waren overal weer de bewapende SS-ers. De gevangenen werden naar een bij het kamp gereedstaande trein gebracht en met 80 tegelijk in een wagon gepropt. Wat volgde was een lange, moeilijke reis, die voor de Nederlanders en Belgen in de treinen zou eindigen in weer een concentratiekamp: Sachsenhausen. Een dag later vertrok overigens nóg een trein uit Vught, nu met mannen en vrouwen. De mannen kwamen wederom in Sachsenhausen terecht, de vrouwen, ook Belgische, in Ravensbrück.

Zó dicht bij de vrijheid, die opeens weer zó ver weg bleek te zijn. Het zou nog ruim een half jaar duren voordat de overlevenden terug konden keren naar hun familie en geliefden. En naar hun zo vaak in dagdromen figurerende stad Leuven.

Slot

Belgen in kamp Vught. Het is een - bijna - vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van België in de Tweede Wereldoorlog.

³⁴ Documentatie NM Kamp Vught, Herinneringen M.J. Vermaesen, ordner 5.2., z.pl. z.j, blz. 28-29.

³⁵ Heremans, *Het leven*, 29 september 1945.

³⁶ Gescher, *Het helsche einde*, blz. 143.

³⁷ Harkema, *Vught*, blz. 117-118.

³⁸ Heremans, *Het leven*, 6 oktober 1945.

Vandaag de dag houdt het Nationaal Monument Kamp Vught, nabij Leuven's zusterstad 's-Hertogenbosch en amper 30 kilometer verwijderd van de Belgische grens, de herinnering aan hen levend. En aan al die anderen wier levens getekend werden door deze plek van terreur en vervolging.

Jaarlijks op 4 mei, Dodenherdenking in Nederland, verzamelen honderden betrokkenen en belangstellenden zich op het terrein. Met als enig geluid de sonore roffel op de gildetrom, loopt het gezelschap zwijgend langs het prikkeldraad naar de asputten bij het Crematorium, waar de stoffelijke resten van de slachtoffers van dit kamp zijn bijeen gebracht.

Halfstok wappert niet alleen de Nederlandse, maar ook de Belgische vlag.

En in het gezelschap valt het oog automatisch op die ene, oude man, die breekbaar maar fier meeschuift langs de draad. Zijn met trots gedragen gevangenispet is een tastbare herinnering aan een werkelijkheid die inmiddels gelukkig lang achter ons ligt, maar het waard is om doorgegeven te worden aan huidige en toekomstige generaties.

Jeroen van den Eijnde en René Kok

De auteurs willen graag hun dank uitspreken naar enkele mensen die een wezenlijke bijdrage leverden aan de tot stand koming van dit artikel: Marika Ceunen (stadsarchivaris Leuven), Johan Eeftink (vrijwilliger NM Kamp Vught en samensteller van de "doos Belgen" in onze documentatie), Els van der Meer (hoofd archief en documentatie NM Kamp Vught), Gert de Prins (werkzaam bij directie-generaal oorlogsslachtoffers in België)